

PhD Értekezés Tézisei

Gróz Andrea

A pedagógus-gyermek kapcsolat alakulása a
dualizmus korában, tanítóképzős pedagógia
szakkönyvek tükrében

2007

Doktori (PhD) disszertáció
Gróz Andrea

**A pedagógus-gyermek kapcsolat alakulása a
dualizmus korában, tanítóképzős pedagógia szakkönyvek
tükrében**

Témavezető: Dr. habil Szabolcs Éva
intézetigazgató, tanszékvezető, egyetemi docens

Tartalom:

- I. Kutatásom alapvetései**
- I. 1. A témaválasztás előzményei és indoklása**
- II. Kutatási cél, hipotézisek**
- III. Kutatási módszerek, a kutatás prioritásai**
- IV. A kutatás összegzése**
- V. Az értekezés témájával kapcsolatban elhangzott előadások és
megjelent írások**

I. Kutatásom alapvetései

I. 1. A témaválasztás előzményei és indoklása

Közhelynek tűnhet az a megállapítás, hogy a múlt kutatása, újragondolása nélkül jelenünk, illetve jövőnk tervezése, építése nehézségekbe ütközik, de ez a gondolat egy olyan aspektusból is figyelmet érdemel, miszerint a korábbi történések vizsgálata nem csupán kutatási eredmények megszületéséhez járul hozzá, hanem felszínre hoz olyan „letűnt” értékvilágot, amely „újabb” viszonyítási pontként jelenhet meg a 21. század értékválságában.

Ebből a tudománytörténeti nézőpontból az út-, és értékkeresés primátusát figyelmem középpontjában állítva retrospektív módon közelítem meg kutatásomban azt a pedagógiai alaphelyzetet, mely a tanulási-tanítási viszonyrendszerre koncentrálna.

Személyes aspirációm témaválasztásommal kapcsolatosan az a tény, hogy az egyetem elvégzése előtt „alapidplomámat” a győri tanítóképző főiskolán szereztem meg. Az ott kapott tanítási tartalmak, illetve tapasztalatszerzéseim, s nem utolsósorban pedagógusi elhivatottságom egyenesen indukálták a téma iránti elkötelezettségemet. A dualizmus korszakának „választása” szintén abból a történésből eredeztethető, hogy mind a tanítóképzős, mind pedig egyetemi diplomamunkám témakutatása a 19. század második felének időszakában történt, s az ebben az időintervallumban más

szempontok mentén végzett kutatások további vizsgálódásokra ösztönöztek.

Azonban ezen a ponton fontosnak tartom jelezni, miszerint ennek a vizsgálódásnak lefolytatásához jelentős aspirációt jelentettek számomra Pukánszky Béla, Szabolcs Éva és Kéri Katalin gyermekkortörténeti kutatásai, Mann Miklósnak a korszakról írott rendkívül érdekes és sok tanulságot hordozó munkái, Kovátsné Németh Máriának és Gönczöl Lászlónak a győri tanítóképző intézet történetével kapcsolatos igen gazdag feltáró-elemző munkái. S nem utolsósorban szeretném említeni Horváth Márton normatív neveléstudományi „céltelelezését”, miszerint a magyar neveléstörténet-írásnak nagyobb figyelmet kellene fordítania – többek között – a hazai pedagógiai gondolkodás történetének vizsgálatára, továbbá annak feltárására, hogy hogyan épült be az oktatási-nevelési gyakorlatba egy adott korszak tudományos felfogása...

II. Kutatási cél, hipotézisek

Kutatásom célja: tudományos kutatómunkámmal hozzájárulni a pedagógus-gyermek kapcsolat feltárásának szakmai közgondolkodásba való beépüléséhez. E folyamat megvalósulását nagyban segítheti témám gyakorlati (nevelési-oktatási folyamatban történő) felhasználhatóságának, illetve további vizsgálódások ösztönzésére irányuló sajátossága. Tudományos ismereteink gyarapításához a gyermek és a pedagógus komplex viszonyrendszerének vizsgálatát tollhegyre tűző neveléstudományi szakemberek munkájához való csatlakozás révén kívánok hozzájárulni a neveléstörténet eme „fiatal” diszciplinájának kutatásához.

A korszak pedagógiai tankönyveinek felkutatásához a tanítóképzős értesítőkön keresztül jutottam el. Főbb célkitűzésem a pedagógus-gyermek kapcsolat alakulásának kutatása. A képző intézetek értesítőinek elemző feltárásának nyomvonalán haladva jutottam el olyan, 19. század második felében, tanítóképzőkben használt pedagógia tankönyvekhez, melyek segítségével a növendékek tanulmányaikat folytatták. Kutatási törekvésem az, hogy e tankönyvek elemző bemutatásával feltérképezhessem azokat a tartalmakat, melyek hasznos adalékokat jelentenek a korabeli tanító-

tanuló viszonyrendszerének értelmezéséhez és újragondolásához. Ugyanakkor – immanens módon – kutatói szándékom annak a változásnak is tetten érése, mely a gyermekszemléletben, illetve a tanítói pálya kiszélesítésének problémakörében rejlik.

Hipotézisek:

1. A tanítóképzős pedagógia tankönyv a nevelési-oktatási folyamat olyan intencionalizált jellegű eszköze, melyet a társadalmi konszenzus révén létrejött normatív szempontok jellemeznek.
2. A pedagógia tankönyvek a társadalmi tudat tartalmát kifejező írásos dokumentumok körébe tartoznak, amelyekben leképeződnek az intézményes nevelés egyfajta rejtett tartalmai, s immanens viszonyrendszer(ek) rekonstruálását teszik lehetővé.
3. A pedagógia tankönyvek kifejezik a gyermek-felnőtt kommunikációját, erre a tényre a tanulási-tanítási folyamat módszerei, didaktikai mozzanatai mentén következtethetünk.
4. A tankönyv tudományos funkciója nyomán közvetít olyan ideológiát, melynek mentén, adekvát módon körvonalazódhat a pedagógus gyermek-szemlélete, amin kettejük kapcsolatrendszere alapul. (például: tudományos ismeretek fontossága, társadalmi, nyelvi normák.)

5. A tankönyv intézményi funkciója nyomán a tankönyvszerzők személyének kategorizálása is további differenciálást tesz lehetővé. (egyetemi szakember: tudomány, tanár/tanítói gyakorlat, szakfelügyelő/miniszteriális szakember: intézményi szint dominanciáját jelzik.)
6. A dokumentum- és összehasonlító elemzés eszköztárának és metodológiájának sokszínűsége lehetővé teszi, hogy megfelelő eljárások segítségével a pedagógia tankönyvek fenti öt jellemzőjét megragadhassuk.

III. Kutatási módszerek, a kutatás prioritásai

A vizsgálat elemeit az elsődleges forrásokból (tanítóképzős pedagógia tankönyvek) nyeri, ily módon a kontextuális elemzésből indulva a textimmanens elemzés felé halad.

A vizsgált időszak közel három évtizedet fog át (a kiegyezéstől a századfordulóig), így autentikus kutatási törekvés, hogy az egyes elsődleges forrásokat történeti tengely mentén értelmezzük, s következtessünk a tágran értelmezett kontextus tendenciáira leíró, értelmező és összefüggést feltáró stratégiákat alkalmazva.

Vizsgálódásom alapvetően történeti kutatás, a tankönyvek elemzésein túl kutatásom módszereiként a dokumentumelemzést, valamint az összehasonlító elemzést alkalmazom.

A dokumentumelemzés segítségével az eredeti tankönyvek és összegző dokumentumok összefüggéseket feltáró elemzése történik.

További feltáró módszerként van jelen kutatásomban a tankönyvekhez kapcsolódó bibliográfiák, forrásmunkák, gyűjtemények, monográfiák, folyóiratcikkek, visszaemlékezések, német nyelvű tanulmányok feldolgozása.

A pedagógiai szakkönyvek és az egyes kordokumentumok együttes elemzése azért is tekinthető indokoltnak, mert míg, – jelen esetben – a pedagógiai szakmunkák esetében meghatározó módon szimbolikus telítettséggel kell számolnunk, addig az egyéb kiegészítő történeti forrásanyagok tartalmai explicit módon megfogalmazottak.

Az összehasonlító elemzést az egyes pedagógia tankönyvek vizsgálatakor megragadható pedagógiai jelenségek, elemek, tartalmak összevetéséhez alkalmazom. Fontos megállapítanunk, hogy a tankönyvek vizsgálata tulajdonképpen komparatív eszközökkel történő szövegkritikai elemzés. (Ezen elemzés filológiai jellegű, mely sajátosság azt is jelenti számunkra, hogy fogalmi struktúrák kialakítása révén juthatunk el a kutatási eredmények megragadásához.)

Összehasonlító elemzés keretében kutatói törekvésem, hogy feltérképezzem a különböző tankönyvekben visszatérő összefüggés-mintázatokat.

A tankönyvelemzési módszerek közül a deskriptív-hermeneutikus elemzés metodológiáját hívom segítségül a pedagógiai tankönyvek tartalmainak kibontásához, elemző feldolgozásához, mely metódus e taneszközöket történeti forrásnak tekinti a korabeli pedagógus-gyermek kapcsolathoz. (*Falus*, 1999.; *Szabolcs*, 2001.; *Dárdai*, 2002.; *Lappints*, 1986.)

Tankönyvkutatásomat a vizsgálódás jellege szerint *multidiszciplinaritás* és a *multiperspektivitás* jellemzi. Multidiszciplinaritás, hisz magát a gyermekkortörténetet is immanens módon ez jellemzi, továbbá nemcsak a tankönyv (kutatás) tudományát, hanem mellette más tudományokat is (pszichológia, történettudomány stb.) is szükséges bevonnom a kutatásomba; emellett multiperspektivikus, hiszen az elemzések irányultságát a sokféleség (dokumentum-, illetve összehasonlító elemzés) jellemzi.

Kutatásom abban újszerű, illetve gazdagíthatja a neveléstudományi kutatásokat, hogy a pedagógus-gyermek kapcsolat feltárását, viszonyrendszerét tanítóképzőkben használt pedagógiai

tankönyvek tükrében szeretném leképezni. E kapcsolat elemzése a gyermekkortörténet tudományrendszerében történik.

Kutatásom abban is hiánypótló lehet, hogy a tankönyvelemzés témakörében született munkák legnagyobb része a 20. század második felében megjelent tankönyvek elemzésére vállalkozik.

Vizsgálódásom tudománytörténeti jelentőségéhez hozzájárul annak a Szabolcs Éva által megfogalmazott nézőpontnak a foganatosítása is, miszerint a gyermekek kapcsolataira, kultúrájára vonatkozó kutatásokban azt kell alapul venni, hogy a gyermekkor társadalmi képződmény. (*Golnhofer és Szabolcs*, 1999.; *Szabolcs*, 2003.) Az általam felvetett (tanító-tanuló, felnőtt-gyermek) kapcsolatrendszer tanítóképzős pedagógia tankönyvek tükrében való vizsgálata éppen ezt a nézőpontot tekinti bázisának, mely e történeti dokumentumok, források mentén igyekszik tetten érni egymáshoz viszonyulásuk jellemzőit, a pedagógus-gyermek kapcsolat sajátosságait. Oly módon véljük ezt a gyermekkor-történeti intenciót is tetten érhetővé tenni kutatásunkban, hogy a tankönyv, mint taneszköz (s elsődleges forrás) vizsgálata normatív funkciójánál fogva képes olyan tartalmakat közvetíteni, melyekben immanensen a gyermek, mint társadalmi aktor van jelen.

IV. A kutatás összegzése

A tankönyv az adott társadalomhoz kötött. A dualizmus korszaka könyveinek fellapozásával megkíséreltük konstruálni – immanens módon – az adott kor társadalmának szempontjait, értéktételezéseit, elvárásait az iskola világával kapcsolatosan.

A tankönyvelemzések nyomán bebizonyosodott, hogy a könyvek, mint történeti források az adott kor társadalmi-kulturális-gazdasági jellemzőinek letéteményesei, s hordozói; normativitásukból eredően.

Az egyes könyvek szerzői szemléletének differenciáltsága, (l. összefoglalva: VI. 1. alfejezet), illetve a könyvek által képviselt nézőpont egymáshoz közelítése hozzásegített ezen „tanítóképezdei” taneszközök – a társadalom írásos dokumentumaként – a gyermek-felnőtt viszonyrendszerének tettenérésére.

A tankönyvek elemzésekor szembesülhettünk azzal, hogy a társadalmi valóság értékorientációjának tükröződése elkerülhetetlen az egyes pedagógiai szakmunkák üzenetein keresztül. (A tankönyvkutatással foglalkozó szakemberek részéről már bizonyítást nyert a tankönyv normatív funkciója, így e tudományos ténytet kiindulási alapként tekinthetjük vizsgálatunkhoz.) Eme összefüggés belátásához elegendő összegzésünk középpontjába állítani azt a ténytet, hogy az egyes szerzők – nolens volens –

gondolkodásmódjában és tevékenységében leképeződik az a szemlélet, mely az őket körülvevő, az adott kor társadalmát is jellemzi. Ez a tény jól körülhatárolhatóan megragadható az elemzett viszonyrendszeren belül a dicséret-büntetés, a család és iskola kapcsolatrendszere, s nem utolsósorban a tantárgyi rendszerek tartalmi sajátosságain keresztül.

A felnőtt-gyermek kapcsolat implicit jellege. A nevelési-oktatási folyamat komplex leképeződéseinek megragadásával, a tanulási-tanítási aktus módszereinek, valamint az egyes tantárgyi struktúrák mentén jelentkező immanens didaktikai mozzanatok, tartalmak meglátatásával kongruensen, megfelelően megrajzolható a tanuló-tanító viszonyrendszere.

A tankönyv ideológiai funkciója. Az elemzett könyvek a történeti valóság reprezentánsaként, s az adekvát tankönyvírói szemléletmód nyomán, ideológiai algoritmussal is rendelkeznek, mely ténytet autentikusan alátámasztották az egyes pedagógiai szakmunkák dokumentum-, és összehasonlító elemzéseit; metodikai gazdagságukkal, s flexibilis, – kvalitatív jellegükből fakadó – sajátos nézőpontnak is teret engedő megközelítésükkel.

Kutatásomban történeti tengely mentén, az adott korszak oktatáspolitikai valóságából kiindulva, tankönyvek vizsgálata segítségével ragadtam meg a gyermek-pedagógus kapcsolatrendszerének manifesztálódását, megnyilvánulását, mely elemzések a tanulási-tanítási viszonyokra összpontosultak.

Amennyiben nézőpontunk homlokterébe állítjuk – retrospektív módon – azt a gyermekkortörténeti kutatók általi megfogalmazást, miszerint a gyermekkortörténet szempontja erősödik, ugyanakkor egyfajta felnőtt világlátás válik dominánssá; kutatásom a pedagógusra és tanítványára vonatkoztatottan, tanítóképzős növendékek számára írott szakmunkák nyomán; a felnőtt-tankönyvírói szemléletmód inherens érvényesítésével e koncepció nyomvonalán kerül megragadásra, illetve az egyes céltételezések tetten érésére, s releváns intenciók megfogalmazására.

Az elemzett könyvek alapján egyértelműnek látszik, hogy a tanulási-tanítási folyamat egyes mozzanatait, s az azokban explicit módon megjelenő pedagógiai történések mentén körvonalazhatóak az általam vizsgált interakció tartalmi sajátosságai. (Egy kiterjedtebb vizsgálat, esetleg más típusú, vagy tématerületű szakmunkák bevonásával nyilván még több konstelláció, összefüggés felállítását tette volna lehetővé, azonban egy ilyen kutatás lefolytatását egy következő munka attribútumának, feladatának tekintem.)

A könyvek elemző bemutatása nyomán arról is meggyőződhattünk, hogy a szociokulturális háttér, a családi milió meghatározottsága a gyermek-pedagógus egymáshoz közelítésében milyen differenciált megjelenési módokat testesít meg.

A tankönyv nem csupán ismeretközlő feladatkörrel bírt, illetve formálta a neveléssel kapcsolatos nézeteket, hanem normatív funkciójából eredően a leendő, s gyakorló tanítónemzedék gondolkodását, szemléletmódját, értékvilágát, mentalitását hosszú-hosszú évtizedekre meghatározta.

Kutatási eredményeim között újszerűnek tekinthető, hogy a tanítóképzőben használt pedagógiai szakkönyvek körében végzett vizsgálódásommal sikerült kimutatni a pedagógus-gyermek kapcsolat leképeződéseit. Az egyes könyvelemzések során, illetve az egyes összehasonlítási szempontok tükrében egyértelművé vált, hogy a tankönyvszerzői megfontolásokon keresztül következtethetünk az iskola világának két legfontosabb „szereplőjé”-nek egymáshoz viszonyulásához. (l. V-VII. fejezet)

Noha megrajzolható egy pedagóguskép az egyes tankönyvek elemzésével, ugyanakkor, mint ahogy az az összehasonlító vizsgálatok során megmutatkozott, (l. IV-VI. fejezet) az egybecsengő pedagógiai nézetek mellett különbözőségeket, sőt egymásnak éppen ellentétes álláspontokat is felfedezhettünk. Az

elemzések során a tankönyvírói szemléletekben explicit módon megjelenő pedagógus-gyermek kapcsolat mellett – többek között az egyes didaktikai mozzanatok, nevelési helyzetek, tantárgyi vonulatokon belül megfogalmazódó koncepciók révén – körvonalazódik számunkra a 19. századi pedagógus képe.

Igaz ugyan, hogy az egyes nevelési szakmunkák, – jelen esetben pedagógiai szakkönyvek – a „kívánatos” tanítói személyiségkomponenseket, s értékeket célozzák meg (szemben, például a sajtótermékekkel), mégis eme célmeghatározások és ideálisnak tartott vonatkoztatási pontok mentén szinte „megelevenedhet” számunkra, hogy az elvárt, a mérceként megállapított tanítói attitűd és pedagógiai helyzetteremtés milyen nevelési „ethosz”-t teremt a 19. század második felének gyermeke számára.

A korábbi századok tankönyveinek vizsgálata, más szempontú megközelítése újabb érdekes megfontolásokkal, adalékokkal színesítheti a magyar neveléstörténet-írás palettáját, illetve hozzájárulhat elmúlt korok iskolai világának szélesebb spektrumú megismeréséhez.

V. Az értekezés témájával kapcsolatban elhangzott előadások és megjelent írások

Előadások

- Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kara Neveléstudományi Intézet, Tudományos beszámoló. Kutatás-módszertani szekció.
Budapest, 2003. december 3.
Az előadás témája: *Doktori disszertációm tudományos/kutatási alapvetései.*
- Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kara Neveléstudományi Intézet, Doktoranduszok Tudományos Felolvasóülése
Budapest, 2004. május 19.
Az előadás témája: *A gyermek „mint iskolai alany” szemléletének alakulása egy 19. századi tanítóképzős pedagógia tankönyv tükrében*
- VII. Apáczai Napok Nemzetközi Tudományos Konferencia Nyugat Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kara, Győr.
2004. október 21-22.
Az előadás témája: *A magyar beszéd tanítása a nem magyar ajkú tanulók számára a századfordulón.*
- Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola Orosházi Intézete Fialat Neveléstörténészek, Kutatók Fóruma.
Orosháza, 2004. november 5-6.

Előadásom témája: *A pedagógiai hatásrendszer érvényesülése a tanuló-tanító kapcsolatában.*

- Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár
Közép- és felsőoktatás története, napjaink pedagógiai innovációi című konferencia.
2005. június 10.
Előadásom témája: *Az eredményes pedagógus a dualizmus korában tanítóképzős pedagógia tankönyvek tükrében.*
- Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr.
Apáczai Napok. VII. Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2005. október 20-22.
Előadásom témája: *Együttműködésre nevelés a 19. században.*
- Pécsi Akadémiai Bizottság Székháza, Pécs
„*Régi és új utak - Hagyomány és megújulás a neveléstörténetben*” című,
az MTA Neveléstörténeti Albizottsága, a PAB Pedagógiai Munkabizottsága és a PTE BTK NI Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszéke által rendezett konferencia
2005. december 2-3.
Előadásom témája: *A tanulói szükségletek érvényesülése a 19. század pedagógiai tankönyvirodalmában.*
- Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr
Apáczai Napok. VII. Nemzetközi Tudományos Konferencia, 2006. október 12-14.

Előadásom témája: *A jutalmazás-büntetés rendszere Kőrösi Henrik 19. századi nevelési koncepciójában.*

- Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr
Doktoranduszok Kari Konferenciája, 2006. november 6.
Előadásom témája: *A pedagógus-gyermek kapcsolat alakulása, a dualizmus korában, tanítóképzős pedagógia szakkönyvek tükrében* című disszertáció kutatási eredményei.

Publikációk

- *Játszóterek „apostola”.* Egy győri iskolaorvos az egészségnevelésről
Egészségnevelés, 2001/2. 88.
- Bánóczy Gyula: *A gyermekápolásról (1889)*
Egészségnevelés, 2001/6. 282.
- *Magyar nyelvű olvasókönyveink a hitújító mozgalomtól a dualizmus koráig*
Hogyan Tovább? 2003/5. 33.
- *A tehetséggondozás a 19. és a 21. század pedagógiai valóságában.*
Hogyan Tovább? 2004/3. 5-6.
- *Értékteremtő gondolatok „A két évszázad gyermekei” című könyv nyomán*
Pedagógusképzés, 2004/4. 93-97.

- Cél-, és érték kategóriák egy 19. századi pedagógia tankönyv tükrében
Tanító, 2005/4. 8-10.
- A dualizmus kora társadalmának olvasási szokásai
Neveléstörténet, 2005/4. 170-177.
- Az eredményes pedagógus a dualizmus korában tanítóképzős pedagógia-tankönyvek tükrében
Neveléstörténet, 2006/3-4. 199-205.
- A tanulói szükségletek érvényesülése a 19. század pedagógiai tankönyv-irodalmában
Iskolakultúra, 2006. 37-41.
- Hermann Kern emberfelfogása *A pedagógia alapjai* (1873) című műve alapján.
Educatio, 2007.

Megjelenés alatt:

- A jutalmazás-büntetés rendszere Kőrösi Henrik 19. századi nevelési koncepciójában.
Apáczai Napok 2006. Tanulmánykötet. Győr, 2006.
- A nőnevelés kérdése Molnár László 19. századi pedagógia könyvében.
Neveléstörténet, 2007.
- Fegyelemre nevelés a dualizmus korának pedagógiai szakkönyveiben.
Iskolakultúra, 2007.